

Župančič je torej imel ob drugih naših starejših in predvojnih pesnikih med osvobodilnim bojem najbrž kar precej bralcev in poslušalcev med odraslimi in mladino. Pritegovale so jih tiste njegove pesmi, ki so zbujale vero v življenje, pogum in borbenost pa socialne, domovinske in otroške pesmi. Isto velja za njegove najnovejše, med osvobodilnim bojem nastale pesmi; zlasti Pojte za menoj! in Tja bomo našli pot... sta našli med borci in domačini bržkone podobno širok in navdušen odmev kakor Borove, Kajuhove in pesmi drugih partizanskih poetov, čeprav so zlasti nekatere mladega Kajuha, ljubezenske in o materi, utegnile zganiti tiste intimno čustvene plasti bralčeve ali poslušalčeve duševnosti, do katerih imenovani Župančičevi pesmi kljub svojemu mojstrskemu izrazu nista mogli seči.

Summary

ŽUPANČIČ'S COLLABORATION AND PUBLICATIONS IN THE NATIONAL LIBERATION STRUGGLE

In his small paper the author deals with Župančič's political collaboration in the national liberation movement from its very beginning, with the election of the poet to the Liberation Front Plenum at Kočevje, with the invitations made by the leadership to join the partisans in person, etc. Further, he follows the poet's publications in underground and legal periodicals and publications; special quality had the Slovene Miscellany 1942 and the small review Seeding; the poem Sing after me! (Do you know your debt, poet?) played the part of spiritual mobilization. Third, the small paper's author takes interest in Župančič's poetry's echo found among the partisans and the people: all over Slovenia, and in particular so in the Littoral, there were reprinted and recited at the meetings his partisan and older marching songs.

Olga Kunst-Gnamuš

UDK 80 + 82.081

Pedagoški inštitut pri Univerzi
Edvarda Kardelja v Ljubljani

LEKSIČNO UPOVEDOVANJE

Doslej smo bili vajeni pomene besed razlagati v razmerju do predmetnosti (beseda je ime predmeta) ali kvečjemu v razmerju do zavestno tvorjenih pojmovnih kategorij (beseda je ime pojma). Vendar pomena zaznamujočega ni mogoče izčrpati v razmerju do poimenovane predmetnosti oziroma pojmovnosti. Teorija pomena kot enotnost konkretnega (predmetnosti) in abstraktnega (pojmovnosti) ne izčrpa pomenskih podatkov, ki jih nosi beseda med sporazumevanjem. Trditve ni težko dokazati. Neprestano lahko opazujemo, kako isto predmetno vsebino upovemo na razne načine, odvisno od tega, s kom se sporazumevamo in kakšen je namen sporazumevanja.

Če želimo naslovnika, ki opravlja neko prepovedano dejanje (denimo, da namerava prečkati cesto mimo prehoda za pešce ali voznik prevoziti rumeno luč) opozoriti, da je v bližini miličnik, lahko rečemo:

(1) *Pazi, kifeljci prihaja!*

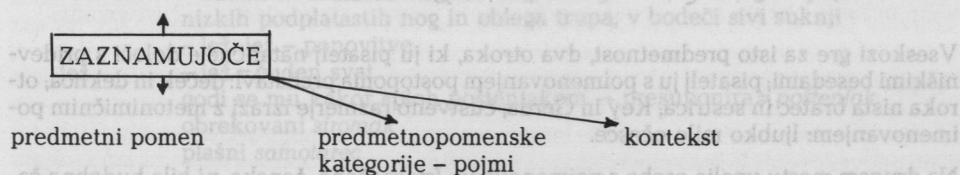
(2) *Pazi, miličnik prihaja!*

Izbrali smo med besedama *kifeljc* in *miličnik*. Izbira ni naključna in je ni mogoče razložiti v okviru sopomenskosti. Z izrazom *kifeljc* smo namreč povedali več kot z izrazom *miličnik*: sporočili smo svoje vrednotenje in čustveno razmerje do miličnika; to je nekoliko podcenjevalno, izraz nenaklonjenosti do uslužbencev oblasti in zagovornikov reda. Toda svoje videnje smo pripravljeni sporočiti le naslovniku, ki nam je družbeno blizu, ki mu zaupamo. Zato npr. učenec te povedi ne bo izrekel učitelju, ampak le sošolcu.

Izbrana beseda torej pove veliko več, kot samo poimenuje predmetnopomensko sestavino; sporoča naše videnje in vrednotenje predmetnosti. Ravno po tem pomenskem podatku se navidezni sopomenki razlikujeta. Izbira besedišča v besedilu je temeljno sredstvo za čustveno, vrednostno in idejno nadgradnjo predmetnopomenske plasti.

Pomen besede je izraz naslednjih razmerij:

sistem pomenskih razmerij v jeziku
oziroma v zavesti (vrednostne in spoznavne prvine)

Predmetnopomensko prvino poimenujemo v skladu z vrednostnim in spoznavnim razmerjem do predmetnosti in v skladu s sporočilnim namenom. Predmetnopomenska ravnina je zgolj oporišče, sporočamo pa vrednosti in spoznavni presežek. Prek izbire besedišča ustvarjamo smisel. Operacije, ki povezujejo predmetnopomensko prvino s sistemom pomenskih razmerij oziroma poimenovanj, imenujemo *paradigmatske leksične operacije*; te so bistvena sestavina sporazumevalnih zmožnosti. Govorci včasih eksplicitno tehtajo, s katero besedo bi najustrezneje izrazili sporočilni namen:

Zbrali smo se, da bi premislili / pretehtali / ocenili položaj in se odločili za ustrezne ukrepe.

Taka izbira lahko hkrati kaže govorčev negotovost ali poskus, da bi omilil težo izraza, zlasti še, če gre za sporna dejanja.

Pri tvorjenju besedila je bistven pomenotvorni postopek prav izbira besedišča, s katero pisec poimenuje isto predmetnost. Opravka imamo s t.i. koreferenčnimi poimenovanji. Za ubeseditev koreferenčnih razmerij imamo v besedilu na voljo naslednje možnosti:

Izražanje koreferenčnih razmerij	{	Razvijanje smislov (nadpomenov):
		(1) nezaznamovano: pozajmljanje in izpusti;
		(2) ponovitev poimenovanja, kadar je razdalja med sestavinama koreferenčnega razmerja zadosti velika;
		(3) leksično preimenovanje s sopomenko, nadpomenko, protipomenko, metaforo ali metonimijo

Primeri:

(1) *Peter pleza na drevo. Padel bo (Ø = Peter), če ne bo (Ø = Peter) pazljiv.*

(2) *Peter pleza na drevo. Otrok / fant / deček / teleban (idr.) bo padel, če ne bo pazljiv.*

Če bi želeli opis leksičnega upovedovanja uskladiti z upovedovalno teorijo, bi dejali, da so predmetnopomenski podatki vhodni, izbrano poimenovanje pa izraža pričakovanje in sporočevalčevo videnje predmetnosti.

Pričakovanja (M): vrednotenje, spoznavanje

IZBIRA LEKSEMA

vhodni podatki (P): predmetnopomenske sestavine

Oglejmo si nekaj primerov iz besedil.

(1) H. C. Andersen, Snežna kraljica, 2. zgodba: *Majhen deček in majhna deklica*

Predmetnost: deček in deklica	nadpomenka:	siromašna otroka
	protipomenka:	nista bila bratec in sestra, čeprav ...
	metonimija:	za njim (oknom) se je iskrilo ljubko milo očesce, za vsakim eno (del predstavlja celoto);
	določno:	To sta bila mali deček in mala deklica, Key in Gerda.

Vseskozi gre za isto predmetnost, dva otroka, ki ju pisatelj natančneje določi s pridevniki besedami; pisatelj ju s poimenovanjem postopoma predstavi: deček in deklica; otroka nista bratec in sestra; Key in Gerda; čustveno razmerje izrazi z metonimičnim poimenovanjem: ljubko milo očesce.

Na drugem mestu vpelje osebo s poimenovanji: (stara) žena, ženska, ni bila hudobna čarovnica. Poimenovanje s protipomenkami še posebej ni razložljivo brez upoštevanja pisateljevih pričakovanj in predpostavk pri dojetanju predmetnosti.

(2) Posebej poučno pa je besedilo Slavka Gruma, Matere:

S posinelimi obrazi stiskajo iz sebe rožnate plodove. Med stegni leži potem nekaj capljajočega, davečega se v joku. S plašno skrbnostjo spremljajo nato nevarne gibe mlade pomočnice, rahlo, drobno srečo v njenih rokah. ... Z naglimi, odločnimi kretnjami oskrbi babica novorojenčka ... brez prestanka nova rožnata telesa.

Kako pisatelj v besedilu poimenuje novorojenčka:

SMISEL

NOVOROJENČEK (nezaznamovano)	- rožnati plodovi - rahla, drobna sreča - nova rožnata telesa	s stališča matere (stavčni osebek)
	- nekaj capljajočega, davečega se v joku - novorojenček	stvar po sebi (a v ozadju ne pozabimo pisatelja) s stališča babice

V besedilu pisec usmisluje upovedovano predmetnost tako, da jo poimenuje z vedno novimi izrazi. Toda pri tem ne gre zanemariti skladenjskih odnosov, znotraj katerih se uredničuje to poimenovanje. Razmerje do predmetnosti je sočasno izraženo kot razmerje stavčnega osebkata do te predmetnosti: materino čustvovanje je izraženo najprej s poimenovanjem rožnati plodovi; prek besede plod je rojevanje razumljeno kot del naravne reprodukcije. Novorojenček je za mater rahla, drobna sreča. Za babico, ki opravlja svojo »službeno dolžnost«, je ustrezno nezaznamovano poimenovanje – novorojenček. Sam po sebi, kot zaznavna slika, je nekaj capljajočega, davečega se.

Tako se predmetnost pretvarja v smisel, smisel s stališča raznih osebkov: matere, babice in stvari same po sebi. Pozabiti pa ne smemo, da drži mrežo teh razmerij v rokah – pisatelj. Smisel predmetnosti pisatelj ustvari tako, da s preimenovanjem ustvari razmerja do besedilnih osebkov: za mater je novorojenček rožnati plod in sreča, za babico nič več kot novorojenček, sam po sebi je nekaj capljajočega, se davečega. V razmerju do mrtvih teles (ta nastopijo kasneje) pa rožnato telo (pomensko nasprotje).

Leksična razčlemba besedila jasno potrjuje uvodno postavko o tem, da ima pomenotvorni proces dva izvira: predmetnopomenskega in sporočevalskega. Smisel se v besedilu določa kot razmerje oseb do poimenovane predmetnosti. Tako pisec besedila smisel naseljuje v besedilo prek besedilnih osebkov.

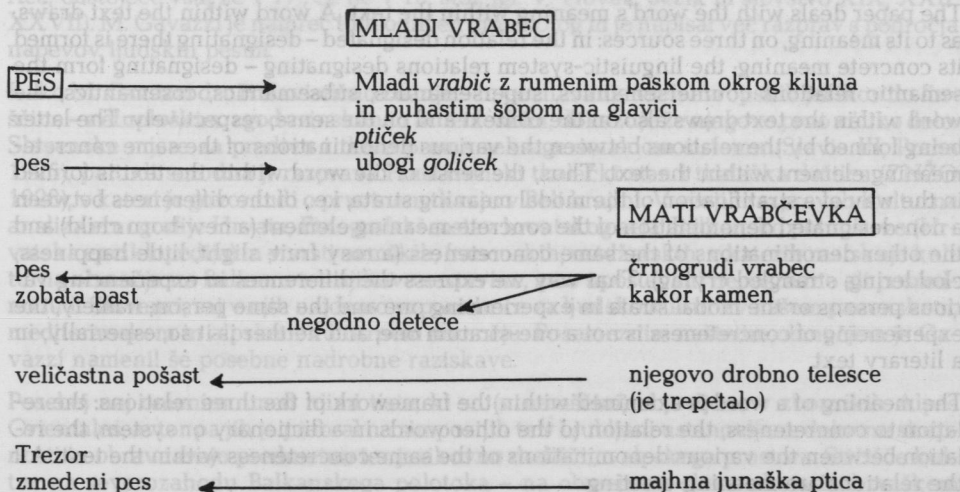
(3) Oglejmo si še, kako poimenuje ježa Fran Erjavec v svojem orisu Jež:

- čuden *ponočajak*
- (se prikaže) rtast rilček (in precej za njim)
- čudna *žival* starikavega in nagrbanega lica, kratkega repa, nizkih podplatastih nog in oblega trupa, v bodeči sivi suknji
- jež, jež – ponovitve
- jež = čuden svat
- godi se mu kakor sploh poštenjakom → presuponira = *poštenjak*
- obrekovani *siromak*
- plašni *samotarec*

Ali pisatelj v oris ježa ni morda vstavil nekaj svojih lastnosti?

Pri obravnavi koreferenčnih poimenovanj bi kazalo upoštevati in raziskati celotno poimenovalno besedno zvezo in še celo prek prisojevalnega razmerja s povedkovim določilom prisojene lastnosti.

(4) Oglejmo si vlogo leksične vezivnosti v besedilu Ivana Turgenjeva Vrabec, in sicer s stališča treh temeljnih udeležencev – glavnih junakov: vrabca mladiča, njegove matere in psa Trezorja. Kajti njihova medsebojna razmerja pisatelju omogočijo, da izrazi svoje videnje in vrednotenje sveta.

Leksično preimenovanje predmetnopomenskih sestavin oziroma treh glavnih junakov pripovedi kaže sporočevalčevo (pisateljevo) osmišljanje opisovane predmetnosti, iz katere končno izlušči temeljno idejo – moč ljubezni, ki premaga strah pred smrtjo. Junaka psa vpelje z nezaznamovanim poimenovanjem (pes); v razmerju do vrabca – matere ali očeta – je to *zobata odprta past, veličastna pošast* (metaforizacija predmetnosti). Ko pes prepozna položaj, postane spet *pes*, pisatelj ga individualizira, tako da ga poimenuje z lastnim imenom (Trezor). Ker si ne zna razložiti nastalega položaja, ga imenuje *zmedeni pes*. Vrabca mladiča poimenuje s pomanjševalnicami (vrabič, ptiček) in tako izrazi svojo naklonjenost, ki jo stopnjuje do sočustvovanja z živaljo. Vrabčič postane *ubogi goliček, negodno detece*. Mati vrabčevka kot predstavnica junaštva je *črnogrudi vrabec*, primerja jo s kamnom, neskladje med junaštvom in njeno majhnostjo izrazi z *njegovo drobno telesce*. Zaradi svojega dejanja postane *majhna junaška ptica*.

Sklenemo lahko, da so koreferenčna leksična poimenovanja ter skladenjska razmerja, v okviru katerih se ta uresničujejo, bistvena sestavina jezikovne materialnosti, prek katere se uresničuje »umetniško sporočilo«, smisel sporočila, pomeni, ki predmetnost nadgrajujejo in prek katerih sporočevalec izrazi svoje videnje, vrednotenje in čustvovanje.

Sklepne ugotovitve

S prispevkom sem želela potrditi dve temeljni postavki leksičnega upovedovanja: (1) Leksično upovedovanje je bistvena sestavina upovedovalnega procesa; z izbiro besed ne vpe-ljujemo samo predmetnopomenskih prvin sporočila, ampak naseljujemo smisel; ta izraža naše spoznavno, vrednostno ali čustveno razmerje do sveta. (2) Leksike besedila ni mo-góče raziskovati s statističnimi postopki, npr. preštevanjem. Zlasti v umetnostnem bese-dilu, v katerem nastopa več oseb (junakov), se smisel nalaga v razmerju do njih in idej-nosti, ki jo zastopajo.

Summary

LEXICAL WORD PROCESSING

The paper deals with the word's meaning within the text. A word within the text draws, as to its meaning, on three sources: in the relation designated – designating there is formed its concrete meaning; the linguistic-system relations designating – designating form the semantic relations countersemantics, supersemantics, subsemantics, cosemantics; the word within the text draws also on the context and on the sense, respectively. The latter being formed by the relations between the various denominations of the same concrete-meaning element within the text. Thus, the sense of the word within the text is formed in the way of a stratification of the modal meaning strata, i.e., of the differences between a non-designated denomination of the concrete-meaning element (a new-born child) and the other denominations of the same concreteness (a rosy fruit; slight, little happiness; cloddering; strangled crying). That way we express the differences in experiencing various persons or the modal strata in experiencing one and the same person; namely, the experiencing of concreteness is not a one-stratum one, and neither is it so, especially, in a literary text.

The meaning of a word is examined within the framework of the three relations: the relation to concreteness, the relation to the other words in a dictionary or system, the relation between the various denominations of the same concreteness within the text. All the relations are meaning-creating.